

Neutralita pro Německo, anebo stabilizace východního bloku?

*Nový důkazní materiál o přípravě „Stalinovy nóty“
z roku 1952*

Peter Ruggenthaler

Při příležitosti dvacátého výročí „sametové revoluce“ byla v Praze na výstavě pro veřejnost formou panelů prezentována historie Československa i dalších satelitních států Sovětského svazu pod komunistickou nadvládou. Následující pasáž se týkala situace v Německé demokratické republice v roce 1952:

„Přes formální vyhlášení NDR nebyla její existence automaticky uznávána, a to dokonce ani Kreml, který se ještě zcela nevzdal vize znovusjednocení Německa. Americká vojenská přítomnost na evropském kontinentě a jasná orientace západoněmeckého kancléře Konrada Adenauera vstříc integraci do euroatlantických struktur představovaly pro sovětskou bezpečnost a vojenské plány zásadní hrozbu. Kreml se proto snažil tuto politiku zmařit. Sovětský vůdce Josif Stalin zaslal 10. března 1952 do Spojených států, Velké Británie a Francie svou ‘březnovou nótu’, v níž nastínil svůj návrh na sjednocení Německa výměnou za jeho neutralitu. Západní mocnosti návrh odmítly, protože nebylo dosaženo dohody v otázce svobodných celonárodních voleb. Teprve po tomto neúspěchu ponechal Stalin východoněmeckým komunistům volné ruce a řekl jim, že mají vybudovat vlastní, nezávislý stát. Svět se dvěma Německy se stal zahraničněpolitickou realitou.“¹

1 Rád bych poděkoval Alexi Kayovi z Berlína za překlad tohoto článku z němčiny do angličtiny. Projekt „My jsme to nevzdali: Příběhy 20. století“, skládající se z dvanácti jednotlivých

Od otevření prvních archivů v bývalém východním bloku uplynulo již více než dvacet let a interpretace studené války vyhlíží v mnoha případech jasně a logicky, tak jako na výše zmíněných panelech. Je ale všechno tak jednoznačné, jak to vypadá? Diskuse o „Stalinově nótě“ je typickým příkladem diametrálně odlišných interpretací v rámci historiografie studené války. Již od samotného vzniku takzvané Stalinovy note se vede diskuse o smyslu, cíli a záměrech politiky sovětského diktátora vůči Německu. Historikové v tomto ohledu nedospěli ke konsenzu, především v německé akademické obci. A tento konsenzus ani nikdy nenastane – alespoň z ideologického hlediska – protože „Stalinova nota“ souvisí v neposlední řadě s odpovědností za definitivní rozdělení Evropy stejně jako s vytvořením a upevněním „východního bloku“ pod sovětskou nadvládou. Jinými slovy, diskuse o „Stalinově nótě“ je v podstatě projevem dvou rozdílných přístupů k počáteční fázi studené války. Byla „Stalinova nota“ a kampaň, která ji provázela, vážně míněným pokusem prolomit patovou situaci studené války – anebo představovala pro Sověty ideální způsob, jak stabilizovat východní blok, tím že upevní rozdělení Německa a začlení NDR do svého systému a bloku?

Zůstane však otázka, jaké cíle sledoval Stalin zasláním své note, nezodpovězena? Nebo fakta zjištěná v nově zpřístupněných dokumentech doplní starší interpretace? Bylo doopravdy důvodem pro izolaci Německé demokratické republiky a její naprosté začlenění do východního bloku americké angažmá v Evropě (o němž si Stalin nemyslel, že bude pokračovat i v poválečné době)² a přidružení Spolkové republiky k Západu (konkrétně přijetí jejího Základního zákona)? Nové dokumenty, které jsem vydal v roce 2007, nabízejí mnohem komplexnější pohled na proces vzniku takzvané Stalinovy note³ a otevírají cestu k pochopení strategií a zájmů Kremlu vůči Německu v posledních letech Stalinova života.

Desátého března 1952 Stalin překvapil svět svou zdánlivě neodolatelnou nabídkou: navrhl – ať už skutečně či jen zdánlivě – mírovou smlouvu, která podmiňovala

výstav v pražských ulicích, trval od 29. října do 23. listopadu 2009.

- 2 Viz PECHATNOV, Vladimir O.: *The Allies are Pressing on You to Break Your Will... Foreign Policy Correspondence Between Stalin and Molotov and Other Politburo Members, September 1945 – December 1946*. (Cold War International History Project, Working Paper č. 26.) Washington, D.C., Woodrow Wilson International Center for Scholars 1999, s. 5.
- 3 Viz RUGGENTHALER, Peter (ed.): *Stalins großer Bluff: Die Geschichte der Stalin-Note in Dokumenten der sowjetischen Führung*. (Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, sv. 95.) München, Oldenbourg 2007; TÝŽ: The 1952 Stalin Note on German Unification: The Ongoing Debate. In: *Journal of Cold War Studies*, roč. 13, č. 4 (2011), s. 172–212. „Stalinova nota“ je nade vší pochybnost jednou z nejdiskutovanějších otázek v německé historiografii. Je nemožné rozhodnout zde obsáhlou odbornou literaturu a věnovat pozornost všem podrobnostem. Byli to především Gerhard Wettig, Alexej Filitov, Vladislav Zubok, Bernd Bonwetsch, Jochen Laufer, Stein Bjørnstad, Wilfried Loth a Vladimir Volkov, kteří díky svému výzkumu v ruských archivech přinesli významné badatelské podněty. Nejlepší přehled historiografie ke „Stalinově nótě“ viz ZARUSKY, Jürgen: Einführung. In: TÝŽ (ed.): *Die Stalin-Note vom 10. März 1952: Neue Quellen und Analysen. Mit Beiträgen von Wilfried Loth, Hermann Graml und Gerhard Wettig*. (Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, sv. 84.) München, Oldenbourg 2002, s. 7–17.

znovusjednocení Německa jeho příští neutralitou. Od této chvíle přemýšlejí politici, diplomaté, a zejména historici o tom, zda Stalin opravdu zamýšlel splnit cíle, jimž se díky jeho historické nótě dostalo takové pozornosti.

Většině expertů na sovětskou historii je jasné, že především v posledních letech svého života činil Stalin rozhodnutí sám. Nikdo, ani lidé z jeho nejbližšího okolí, nebyl v takové pozici, aby mu mohl oponovat, aniž by se přitom musel bát o vlastní život.⁴ Někteří historici však tvrdí, že někteří členové komunistického politbyra, zejména Vjačeslav Michailovič Molotov, v roce 1952 uplatňovali jiné strategie než Stalin, pravděpodobně s ortodoxnějšími ambicemi, než měl sovětský vůdce.⁵ Navíc historici často nevidí Stalinův rukopis přímo ve zpřístupněných dokumentech obsahujících zahraničněpolitická rozhodnutí a většinou přeceňují roli členů politbyra či diplomatů.⁶

Kdo ze sovětského vedení byl vlastně zapojen ne-li do samotného rozhodovacího procesu, tedy alespoň do přípravy „Stalinovy note“? První dokumenty naznačovaly, že příprava návrhu sovětské mírové smlouvy s Německem byla podnícena sovětskými diplomaty na ministerstvu zahraničních věcí. Někteří historici tvrdí, že Sověti skutečně chtěli jednat o Německu, a to i za cenu, že obětují NDR.⁷ Avšak Gerhard Wettig, který intenzivně po dvě desetiletí pracoval se sovětskými prameny, stejně jako další badatelé vždy dospěl k odlišným závěrům.⁸

Cílem tohoto článku je objasnit, kdo z osob v Kremlu byl přímo zapojen do tehdejšího rozhodovacího procesu. Předmětem zájmu přitom bude hlavně Stalinova role v tomto procesu, aby bylo možno uvést na pravou míru nedávné spekulace, že politiku vůči Německu údajně prováděli Stalinovi vlivní spolupracovníci proti jeho vůli.

4 V posledních letech Stalinova života to byli především jeho dlouholetí spolupracovníci Anastas Mikojan a Vjačeslav Molotov, kteří se obávali, že se stanou dalšími oběťmi (nejnověji viz MONTEFIORE, Simon Sebag: *Am Hof des roten Zaren*. Frankfurt/M., Fischer 2006 – v českém překladu: *Stalin: Na dvoře rudého cara*. Praha, Beta 2004). Ke Stalinově stylu vládnutí viz především GORLIZKI, Yoram – KHLEVNIUK, Oleg: *Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945–1953*. New York, Oxford University Press 2004.

5 Viz FILITOV, Aleksei: Die Note vom 10. März 1952: Eine Diskussion, die nicht endet. In: ZARUSKY, Jürgen (ed.): *Stalin und die Deutschen: Neue Beiträge der Forschung*. (Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, zvláštní vydání.) München, Oldenbourg 2006, s. 159–172.

6 Viz LOTH, Wilfried: Die Entstehung der „Stalin-Note“: Dokumente aus Moskauer Archiven. In: ZARUSKY, J. (ed.): *Die Stalin-Note vom 10. März 1952*, s. 19–115. Toto pojednání bylo přetištěno v nezměněné podobě v publikaci: LOTH, Wilfried: *Die Sowjetunion und die deutsche Frage: Studien zur sowjetischen Deutschlandpolitik von Stalin bis Chruschtschow*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2007.

7 Tamtéž. Viz také ROBERTS, Geoffrey: *Stalin's Wars: From World War to Cold War, 1939–1953*. New Haven (Connecticut) – London, Yale University Press 2007, s. 348.

8 Nejaktuálněji viz WETTIG, Gerhard: *Stalin and the Cold War in Europe: The Emergence and Development of East-West Conflict, 1939–1953*. Lanham (Maryland), Rowman & Littlefield 2008. Ke kritice Wilfrieda Lotha viz také KRAMER, Mark: The Soviet Union and the Founding of the German Democratic Republic: 50 Years Later. A Review Article. In: *Europe-Asia-Studies*, roč. 51, č. 6 (1999), s. 1093–1106.

Příspěvek je založen na rozsáhlém výzkumu autora v moskevských archivech, konkrétně ve sbírkách dokumentů politbyra Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu, Josifa Vissarionoviče Stalina a zahraničněpolitického archivu Vjačeslava Michailoviče Molotova, které obsahují materiály z různých institucí, jako například ministerstva státní bezpečnosti. Tyto fondy byly dříve uloženy v Archivu prezidenta Ruské federace a nyní jsou dostupné v Ruském státním archivu sociálních a politických dějin (*Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii* – RGASPI).

Molotov – pilíř sovětské zahraniční politiky i po roce 1949

První pokus prosadit neutrální status Německa přičiněním Sovětského svazu se zrodil velice brzy. Již 14. února 1951 zprostředkoval vedoucí Sovětské kontrolní komise v Německu, generál Vasilij Čujkov, spolu se svým politickým poradcem Vladimírem Semjonovem sovětskému ministerstvu zahraničních věcí, v jehož čele stál Andrej Januarjevič Vyšinskij, iniciativu Waltera Ulbrichta, aby „Sovětský svaz sám“ přišel „v té či oné formě s návrhem na neutralizaci Německa, s cílem odhalit americké válečné štváče“.⁹ Jeho iniciativa měla zjevně propagandistický ráz, vůdce východoněmeckých komunistů zcela jistě nechtěl obětovat vlastní moc. Navíc byl Ulbricht jako realista přesvědčen, že „i přes očividnou změnu americké taktiky probíhá znovuvybrojování Západního Německa“ a že „bude probíhat přesně podle plánu, avšak bez nějakého velkého rozruchu v tisku“.¹⁰ „Období iluzí“, kdy bylo možné věřit, že by se v celém Německu mohl uchytit komunistický režim, skončilo v roce 1951 a zároveň se již vytvořily předpoklady, aby se prohloubilo německé rozdělení.¹¹ Ke všem těmto událostem docházelo na pozadí korejské války a Stalinovy vojenské konsolidace východního bloku. Během předchozího měsíce, v lednu 1951, nutil Stalin na tajné konferenci v Moskvě vůdce satelitních zemí východního bloku (tehdy ještě bez NDR), aby přijaly masivní program zbrojení, protože podle jeho názoru by bylo „nenormální mít slabé armády“.¹²

9 *Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii*, Moskva (RGASPI), fond (f.) 82, inventář (opis – o.) 2, archivní jednotka (dělo – d.) 1182, listy (l.) 40–48, zpráva Andreje Vyšinského z 18.2.1951. Přetištěno v edici: RUGGENTHALER, P. (ed.): *Stalins großer Bluff*, s. 53–58, dokument č. 3 – O hnutí za neutralizaci Německa (viz pozn. 3).

10 RGASPI, f. 82, o. 2, d. 1333, s. 161–168, zpráva tehdejšího náměstka ministra zahraničí Andreje Gromyky z 20.1.1951. Přetištěno v edici: RUGGENTHALER, P. (ed.): *Stalins großer Bluff*, s. 63–67, dokument č. 6 – Zpráva o přístupu různých kruhů v Západním Německu, jakož i západních mocností, k otázce zavedení *branné povinnosti* v *Západním Německu*. (Slova zvýrazněná kurzivou jsou v originálu podtržena Molotovem.)

11 Viz LEMKE, Michael: „Die Dinge sind leider nicht so gelaufen, wie wir es wollten“: Grundlinien der SED-Deutschlandpolitik 1949–1961. In: KÜCHENMEISTER, Daniel (ed.): *Der Mauerbau: Krisenverlauf – Weichenstellung – Resultate*. Berlin, Berliner Debatte Wissenschaftsverlag 2001, s. 44–63, zde s. 47.

12 Viz KRAMER, Mark: Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1944–1953. In: TISMANEANU, Vladimir (ed.): *Stalinism Revisited*:

Obecný koncept „Stalinovy nóty“ se zrodil také v únoru 1951. Andrej Vyšinskij měl tehdy okamžitě pověřit nejdůležitější sovětské velvyslance na Západě, aby sestavili zprávy o postojích vlád západních mocností k neutralizaci Německa. Tyto zprávy začaly docházet na sovětské ministerstvo zahraničí již 18. února 1951.

Walter Ulbricht (1893–1965) byl věrným sovětským místodržitelem ve Východním Německu. Na snímku vzhlíží k právě odhalenému Stalinovu pomníku ve Stalinově aleji ve Východním Berlíně v srpnu 1950

Po jejich shrnutí předal Vyšinskij urychleně, o dva dny později, jejich analýzu Vjačeslavu Molotovovi a jeho náměstkovi. Oba doporučovali „využít hnutí za neutralizaci Německa pro naše zájmy, jelikož ztěžuje americko-anglické snahy o znovuvyzbrojení Německa“.¹³ Nebylo ještě možné předvídat, v jaké podobě bude vytvořena západoněmecká armáda, bylo však jasné, že „hnutí proti znovuvyzbrojení Západního Německa v obecné rovině ztěžuje přijetí opatření směřujících k zavedení branné povinnosti“.¹⁴ Poté se západoněmeckému hnutí za neutralitu dostalo od Sovětů nepřímé podpory. Jedním z jeho nejdůležitějších vrcholů se stala cesta protestantského biskupa Martina Niemöllera do Moskvy, kterou Kremľ propagandisticky využil.

V rozhodovacím procesu byla Molotovovi přidělena klíčová role, protože jeho rukama procházely všechny informace o zahraniční politice. Oficiálně nezastával Molotov žádnou zahraničněpolitickou funkci, v letech 1951 a 1952 byl „pouze“

členem sovětského politbyra. Udílel však pokyny ministru zahraničí Andreji Vyšinskému (který členem politbyra nebyl) a jeho náměstkovi Andreji Gromykoví. Molotov, svého času jeden z nejbližších Stalinových spolupracovníků a jeho osobní

The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe. Budapest – New York, Central European University Press 2010, s. 50–102, zde s. 90. Vedení NDR nebylo na tuto konferenci přizváno (viz WETTIG, Gerhard: Stalins Aufrüstungsbeschluss: Die Moskauer Beratungen mit den Parteichefs und Verteidigungsministern der „Volksdemokratien“ vom 9. bis 12. Januar 1951. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 53, č. 4 (2005), s. 635–650.

13 RUGGENTHALER, P. (ed.): *Stalins großer Bluff*, s. 62, dokument č. 5 – přípis Andreje Vyšinského z 18.2.1951 (zvýrazněné slovo je v originálu podtrženo Molotovem).

14 *Tamtéž*, s. 67, dokument č. 6 (viz pozn. 10).

přítel, byl sovětským vůdcem o několik let dříve ponížen tím nejhorším způsobem. V prosinci 1948 nechal Stalin vyloučit ze strany Molotovovu manželku Polinu Žemčužinu, krátce nato ji dal zatknout a poslat do vyhnanství v Kazachstánu.¹⁵ Molotov se Stalinovi omluvil a přiznal své „vážné provinění“.¹⁶ Dobře rozuměl smrtenosné hře, na níž se sám v předešlých letech podílel: Strana byla nade vším a vlastní rozhořčené pocity byly v případě bolševika zcela nemístné. Jeho situace se nicméně ještě zhoršila v březnu 1949, když byl formálně zbaven funkce sovětského ministra zahraničních věcí. Krátce nato mu Stalin dal druhou šanci – svěřil mu dohled nad nově vytvořenou Komisí pro zahraniční politiku. Tuto komisi vedl Vagan Grigorjan,¹⁷ jemuž muselo ministerstvo zahraničí předkládat všechny návrhy rozhodnutí před jejich projednáním v politbyru. O několik týdnů později bylo však všechno opět jinak. Ministerstvo zahraničí nyní muselo předkládat všechny otázky přímo politbyru. Molotov byl sice nadále členem politbyra, avšak nyní již nemohl formálně vykonávat dohled nad ministerstvem zahraničí. Jak podotýkají historikové Joram Gorlizki a Oleg Chlevňuk, na Západě se v té době předpokládalo, že Molotovovo „propuštění bylo zčásti cenou, kterou Molotov zaplatil za selhání sovětské politiky v Německu, kvůli níž vyšel Sovětský svaz z berlínské krize jako poražený“, a že Stalin jmenováním nového ministra zahraničí naznačoval svou připravenost k jednání.¹⁸ Pravděpodobnější ovšem je, že Stalin chtěl na jaře 1949 jednoduše vzbudit dojem, že je připraven začít jednat – Sověti totiž zatím neměli k dispozici atomovou bombu.

Jak však dnes ukazují dokumenty, Molotov si znovu získal Stalinovu důvěru a zůstal (či se spíše opět stal) po roce 1949 ústředním aktérem a iniciátorem sovětské zahraniční politiky.¹⁹ Na podzim 1952 jeho hvězda zase rychle pohasla

15 RGASPI, f. 17, o. 3, d. 1073, l. 56, rezoluce politbyra Ústředního výboru Vsesvazové komunistické strany (bolševiků) č. 66 (resp. č. 276) z 29.12.1948. Přetištěno v edici: CHLEVŇUK, O. V. – GORLICKIJ, I. – KOŠEJEVA, I. P. – MIŇUK, A. I. – PROZUMENŠČIKOV, M. Ju. – ROGOVAJA, I. A. – SOMONOVA, S. V. (ed.): *Politbjuro TsK VKP(b) i Sovet Ministrov SSSR 1945–1953: Sbornik dokumentov*. Moskva, ROSSPEN 2002, s. 312, dokument č. 254.

16 RGASPI, f. 17, o. 163, d. 1518, l. 164, dopis Vjačeslava Molotova Josifu Stalinovi z 20.1.1949. Přetištěno v edici: CHLEVŇUK, O. V. ad. (ed.): *Politbjuro TsK VKP(b) i Sovet Ministrov SSSR 1945–1953*, s. 313, dokument č. 255.

17 Stávající aparát oddělení zahraničních vztahů VKS(b) byl převeden pod Grigorjanovu komisi. (Viz CHLEVŇUK, O. V. ad. (ed.): *Politbjuro TsK VKP(b) i Sovet Ministrov SSSR 1945–1953*, s. 75, dokument č. 1. K tomuto tématu obecně viz ADIBEKOV, Grant M.: *Das Kominform und Stalins Neuordnung Europas*. Frankfurt/M., Peter Lang 2002, s. 43–52; GORLIZKI, Y. – KHLEVNIUK, O.: *Cold Peace*, s. 74–79 – viz pozn. 4.)

18 GORLIZKI, Y. – KHLEVNIUK, O.: *Cold Peace*, s. 79.

19 Gorlizki a Chlevňuk v roce 2002 uvedli, že Molotov „zůstal ústřední postavou při vypracovávání důležitých zahraničněpolitických rozhodnutí“. Ovšem „k důkladnějšímu zhodnocení procesu přijímání zahraničněpolitických rozhodnutí a k pochopení Molotovovy role v něm by bylo nezbytné prostudovat originály ‘zvláštních záznamů’ politbyra ... stejně jako informace o tom, jak byla tato rozhodnutí potvrzována a uskutečňována. Tyto dokumenty zůstávají badatelům nedostupné.“ (*Tamtéž*, s. 79 a 199.) Kromě mnoha rezolucí politbyra z tzv. zvláštních složek (*osobije papki*) jsou nyní přístupné také Molotovovy fondy, z nichž vychází má studie o „Stalinově nótě“ a sovětské politice vůči Rakousku.

a Molotov byl oficiálně (opět) uvolněn ze své funkce dohlázeatele nad sovětským ministerstvem zahraničí.²⁰ V tomto okamžiku, více než čtyři měsíce před Stalinovou smrtí, končí rovněž Molotovovy zahraničněpolitické záznamy v archivu.²¹

Stalin byl vožd, vůdce ve smyslu kormidelníka. Na druhou stranu Molotov byl *rukovoditel*, osoba zodpovědná za zahraniční politiku. Stalin netoleroval žádný odpor – a Molotov se v každém případě vždy podřídil Stalinově vůli. I ze svého podřízeného postavení měl však na Stalina určitý vliv. Stalin nicméně dělal důležitá rozhodnutí sám, i když mnohá z nich jistě až poté, co ho Molotov přesvědčil o jejich správnosti. Sám Molotov byl všechno jiné, jen ne slavomam, a svou roli nikdy nezveličoval ani v pozdějších letech. Dokonce i tehdy, když byl Stalin nemocen, jednal „v rámci instrukcí“.²²

Informační kanály pro zahraniční politiku Kremlu

Jak už bylo řečeno, poté co byl Molotov v roce 1949 odvolán z funkce ministra zahraničí, nastoupil na jeho místo Andrej Vyšinskij. Výřečného Vyšinského, hlavního žalobce ve zinscenovaných procesech třicátých let, který se zásadní měrou podílel na provádění „velkého teroru“, Stalin předtím učinil Molotovovým ministerským náměstkem. Všichni věděli až příliš dobře, jak stalinský systém funguje a jakým způsobem jsou lidé obviňováni z různých zločinů. Aby se člověk nestal obětí, musel „dostávat lidi pod tlak“, jak to Vyšinskij formuloval. Původně Molotova sledoval jako Berijův špión. Nyní mu byl v postavení ministra zahraničí podřízen a pracoval pod jeho dohledem. Vyšinskij se radoval, když dělal Molotov chyby. Sám slepě poslouchal Stalina a nikdy nepatřil k těm několika odvážlivcům, kteří by riskovali projevit nahlas svůj vlastní, či dokonce odlišný názor ve Stalinově přítomnosti. Vzhledem k tomu, že byla funkce ministra zahraničí degradována v podstatě na pozici sekretářky, ocitl se sice Vyšinskij na křižovatce informačních toků, avšak nemohl nijak přispět k jejich obsahu. Jeho ministerstvo se hemžilo agenty v řadách úředníků a diplomatů a nikdo nevěděl, komu má předkládat zprávy. Dmitrij Manuilskij, který zodpovídal v Kominterně a později v Rudé armádě za stranickou práci, Vyšinského před Stalinem očerňoval a označil jej za „nepřijatelně buržoazního“, což bylo mezi bolševiky nejhorší možné obvinění. Vůdce Kremlu sice poté nepodnikl proti svému ministru zahraničí žádné kroky, s tímto obviněním ho však seznámil, jak bylo pro podobné intriky typické. Nakonec se Vyšinskij dostal na černou listinu a sám popsal svou situaci následujícími slovy:

20 Viz zápisy z jednání předsednictva a kanceláře předsednictva ÚV KSSS z 18.10.1952, přetištěné také v edici: CHLEVŇUK, O. V. ad.(ed.): *Politburo TsK VKP(b) i Sovet Ministrov SSSR 1945–1953*, s. 432; viz též DANILOV, A. A. – PYŽIKOV, A. V.: *Rožděnije sverchdėržavy: SSSR v pervyje poslevojennyje gody*. Moskva, ROSSPEN 2001, s. 256.

21 Viz RGASPI, f. 82, d. 2, rejstříky (*vnutrennija opisi*) Molotovova fondu.

22 SUBOK (ZUBOK), Wladislaw – PLESHAKOV, Konstantin: *Der Kreml im Kalten Krieg: Von 1945 bis zur Kubakrise*. Hildesheim, Claassen 1997, s. 127–130.

„Jsem teď naživu pouze teoreticky. Jen s obtížemi přežívám ze dne na den. Ale je to aspoň něco.“²³

V tomto ovzduší plném intrik a spikleneckví nezůstával v sovětském vedení žádný prostor pro samostatnou aktivitu. Každá chybička či porušení diktátorovy vůle byly potrestány. Mnozí bývalí Stalinovi důvěrníci za to zaplatili životem.

Kromě ministra zahraničí musel Molotovovi předkládat zprávy také předseda Komise pro zahraniční politiku Vagan Grigorjan, v jehož úřadě se soustřeďovaly informace z celého světa. Zprávy z Německa a Rakouska dodávala různá oddělení Sovětské kontrolní komise a sovětské části Spojenecké komise pro Rakousko.²⁴

Třetím informačním zdrojem – vedle ministerstva zahraničí a Komise pro zahraniční politiku – byly pro Molotova analýzy rozvědky působící v zahraničí. Do listopadu 1951 zahraniční špionáž, sběr informací a jejich vyhodnocování zajišťovalo několik výzvědných služeb (I. hlavní oddělení NKVD či NKGB, později MGB, stejně jako vojenské zpravodajské služby),* ale také „malý“ Informační výbor (*Komitět informacionnyj* – KI). Po restrukturalizaci dostaly zpravodajské služby za úkol především získávat informace, zatímco jejich analýzou byl pověřen v první řadě Informační výbor, „formálně více či méně podřízený ministerstvu zahraničí“.²⁵ Měl asi padesát zaměstnanců, kteří se věnovali výhradně analytické práci.²⁶ Oficiálně stál v jeho čele od srpna 1949 náměstek ministra zahraničí Valerian Zorin.²⁷ V lednu 1952 byl místopředsedou na Zorinovo doporučení jmenován člen politbyra Ivan Tugarinov, který již předtím působil jako „skutečný předseda“ výboru.²⁸ Informační výbor byl vytvořen s cílem odejmout zahraniční výzvědnou činnost z kompetence ministerstva státní bezpečnosti a sloučit v něm všechny zpravodajské služby Sovětského svazu, dokonce i vojenské (ty však byly v lednu 1949 opět vyčleněny z Informačního výboru a podřízeny ministerstvu ozbrojených sil). Od roku 1949 se Informační výbor v rámci ministerstva zahraničí skládal jen ze dvou oddělení, jednoho pro informace a druhého pro dezinformace.²⁹

23 Citováno v knize Simona S. Montefioreho *Am Hof des roten Zaren*, s. 604 n. (viz pozn. 4).

24 Viz RGASPI, f. 17, d. 137, komplexní rejstřík fondu Komise pro zahraniční politiku.

* NKVD – Lidový komisariát vnitra (*Narodnyj komissariat vnutrennich děl*); NKGB – Lidový komisariát státní bezpečnosti (*Narodnyj komissariat gosudarstvennoj bezopasnosti*); MGB – Ministerstvo státní bezpečnosti (*Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti*). (Pozn. redakce.)

25 FALIN, Valentin: *Politische Erinnerungen*. München, Droemer Knauer 1993, s. 25. K Informačnímu výboru viz především ZUBOK, Vladislav: *Soviet Intelligence and the Cold War: The “Small” Committee of Information, 1952–53*. (Cold War International History Project, Working Paper č. 4.) Washington, D.C., Woodrow Wilson International Center for Scholars 1992.

26 Viz MLECHIN, Leonid: *Istorija Vněšnej Razvedki: Karjery i sudby*. Moskva, Centrpoligraf 2009, s. 108.

27 Prvním náměstkem Vyšinského byl v té době Andrej Gromyko.

28 RGASPI, f. 17, o. 162, d. 48, l. 12, rezoluce politbyra ÚV VKS(b) č. 85 (resp. 249) z 12.1.1952.

29 Viz KOKURIN, A. I. – PETROV, N. V. (ed.): *Lubjanka: Organy VChK-OGPU-NKGB-MGB-MVD-KGB 1917–1991. Spravočnik. Rossiya XX vek. Dokumenty*. Moskva, ROSSPEN 2003, s. 141–145.

Zahraniční zpravodajství mělo sloužit přímo diplomacii, a proto byl jmenován předsedou Informačního výboru přímo ministr zahraničí (do roku 1949 Molotov). Jeho nástupce Vyšinskij se do činnosti výboru téměř nezapojoval,³⁰ což potvrzují nově zpřístupněné prameny. V letech 1951 a 1952 se informace i nadále sbíhaly u Molotova. Analýzy Informačního výboru byly odesílány přímo na Stalinův sekretariát, jakož i – v souladu s předem připravenými seznamy po poradě se Stalinovou kanceláří – členům politbyra a jednotlivým ministrům.³¹ Na základě pramenů, které máme k dispozici, můžeme říci, že jak ministři státní bezpečnosti (od července 1951 po odstranění Viktora Abakumova prozatímně Sergej Ogorcov a po něm Semjon Ignatěv), tak i vedoucí činitelé Informačního výboru (především Valerian Zorin a Alexej Rumjancev), patrně navštěvovali Molotova osobně a podávali mu hlášení o různých světových událostech.³² V těchto letech byla důležitost přikládána obzvláště informacím tajných služeb přicházejícím z Paříže. Sovětské agenti měli vynikající přístup k dokumentům francouzského ministerstva zahraničí. V Moskvě tak okamžitě končily zprávy francouzského vysokého komisaře v Německu, ale i francouzských velvyslanců z celého světa.³³ Zároveň se však mnoho důležitých informací „zadrhlo“ u I. hlavní správy (zahraniční výzvědné služby) ministerstva státní bezpečnosti.³⁴ Její vedoucí činitelé, jako například Sergej Savčenko (od listopadu 1951 do ledna 1953),³⁵ sice měli zkušenosti z boje proti separatistům na Ukrajině, jež nemilosrdně potírali, avšak v žádném případě se nehodili na vedoucí pozici v zahraničních výzvědných službách. Bez základní znalosti cizích jazyků byl Savčenko v srpnu 1949 jmenován místopředsedou Informačního výboru a tuto funkci vykonával až do listopadu 1951. Po Stalinově smrti se Informační výbor propadl na úroveň jednoho z mnoha oddělení ministerstva zahraničí.

Během této doby se všechny informace o zahraniční politice soustřeďovaly u Molotova. Byl to on, kdo vydával pokyny Vyšinskému a Gromykovovi a kdo korigoval jejich návrhy dokumentů.³⁶ Pouze tehdy, když k tomu dal Molotov souhlas, posílaly se vypracované dokumenty Stalinovi (kromě Stalina žádal Molotova o dokumenty také Vyšinskij, osobně i po telefonu). Rovněž tyto dokumenty můžeme

30 Podle Gordijevského a Andrewa se Vyšinskij „téměř nezapojoval do záležitostí KI“ (ANDREW, Christopher – GORDIEWSKI, Oleg: *KGB: Die Geschichte seiner Auslandsoperationen von Lenin bis Gorbatschow*. München, C. Bertelsmann 1990, s. 495 n.

31 Viz FALIN, V.: *Politische Erinnerungen*, s. 25 (viz pozn. 25).

32 RGASPI, f. 82, o. 2, d. 1041, s. 1042 n.

33 Viz RUGGENTHALER, P.: Vorwort. In: TÝŽ (ed.): *Stalins großer Bluff*, s. 8 n. a dokumenty pretištěné v této publikaci (viz pozn. 3).

34 Viz TÝŽ: A New Perspective from Moscow Archives: Austria and the Stalin Notes of 1952. In: BISCHOF, Günter – PLASSER, Fritz (ed.): *The Changing Austrian Voter*. (Contemporary Austrian Studies, sv. 16.) New Brunswick (New Jersey), Transaction 2008, s. 199–227.

35 Kromě funkce vedoucího I. hlavní správy byl Savčenko rovněž náměstkem ministra státní bezpečnosti (viz PETROV, N. V. – SKORKIN, K. V.: *Kto rukovodil NKVD: Spravočnik*. Moskva, Zvenja 1999, s. 371).

36 Viz dokumenty otištěné v mé edici *Stalins großer Bluff*.

najít v Molotovově archivu,³⁷ což je ovšem jen stěží důkaz, že by v této době Stalin Molotovovi hluboce nedůvěřoval. Všechny interpretace a spekulace, které připisují Molotovovi samostatnou politiku vůči Německu v letech 1951 a 1952,³⁸ musí být na základě těchto dokumentů vyvráceny. Molotov se vždy držel daných pokynů, a to i v posledních letech Stalinova života. Nejenže se podřídil Stalinovým představám, ale potom také vždy tvrdil, že byly dobré a správné – i tehdy, když by on sám zvolil jinou strategii.³⁹ Molotov se často rozhodoval přinejlepším na základě svého povědomí o Stalinových přáních a cílech, aby Stalinovi ulehčil práci, především během jeho dovolených. V posledních letech Stalinova života, když se četnost jeho prázdninových pobytů na jihu začala vymykat kontrole, si však sovětský vůdce nechal všechny důležité dokumenty zasílat. Teprve poté mohlo politbyro přijímat rozhodnutí – formálně bez Stalina, ten však zůstával ústředním mocenským pilířem.

Stalin obecně zastával radikálnější, tvrdší pozice než Molotov. Káral Molotova, „tvrdošíjného analytika dosažitelného“,⁴⁰ pokud se mu zalíbilo v diplomatickém přístupu k Západu. Pro Stalina i Molotova pak byla vůbec nejdůležitější německá otázka.

Zrod „Stalinovy nóty“

Poté co bylo sovětské vedení informováno o Ulbrichtově přání, aby s návrhem neutrality Německa přišel sám Sovětský svaz, doporučil Andrej Gromyko 24. února 1951 Stalinovi po několika dnech společných rozhovů s funkcionáři Jednotné socialistické strany Německa (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – SED) jako nejlepší řešení, aby se Lidová sněmovna NDR spojila s vládou v Bonnu a navrhla společný protest v „otázce uzavření mírové smlouvy s Německem“ adresovaný čtyřem mocnostem. Gromyko argumentoval tím, že by se „tento krok v Západním Německu zcela jistě setkal s velkou odezvou a otevřel by tak cestu referendu proti vyzbrojení“.⁴¹ Vasilij Čujkov a Vladimir Semjonov dostali příkaz sdělit východoněmeckým představitelům – prezidentovi Wilhelmu Pieckovi, předsedovi vlády Otto Grotewohlovi a generálnímu tajemníkovi SED Walteru Ulbrichtovi – „že Mos-

37 Tamtéž.

38 Viz např. Steiningerova recenze edice *Stalins großer Bluff*: STEININGER, Rolf: Die unendliche Geschichte der Stalin-Note. In: *Deutschland Archiv*, roč. 41, č. 1 (2008), s. 168–170; FILITOV, A.: Die Note vom 10. März 1952 (viz pozn. 5).

39 Viz GORLIZKI, Y. – KHLEVNIUK, O.: *Cold Peace*, s. 20–24 (viz pozn. 4).

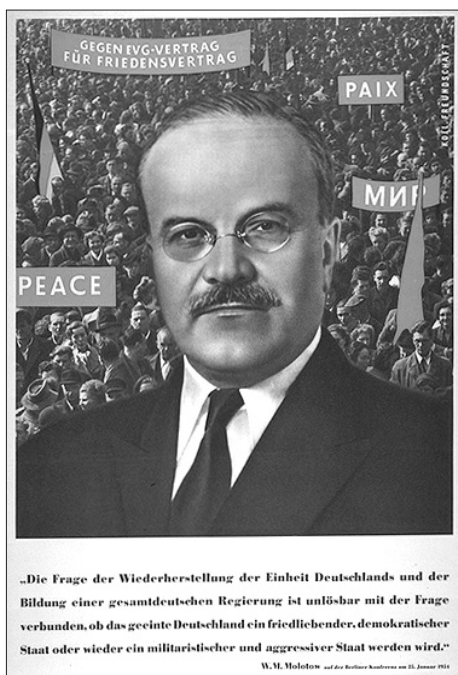
40 MONTEFIORE, S. S.: *Am Hof des roten Zaren*, s. 344 a 645 (viz pozn. 4).

41 RGASPI, f. 82, o. 2, d. 1169, l. 1–3, Gromikův dopis Stalinovi z 24.2.1951; viz také LOTH, W.: Die Entstehung der „Stalin-Note“, s. 22 (viz pozn. 6). Loth zdůrazňuje přípravné práce na německé mírové smlouvě na sovětském ministerstvu zahraničních věcí v souvislosti s agendou očekávaného nového shromáždění Rady ministrů zahraničí pěti mocností (SSSR, USA, Velká Británie, Francie a Čína), jež byla po válce zřízena na základě Postupimských dohod.

kva přivítala ... jejich návrhy“. Mezi tím mělo být východoněmecké hnutí za neutralitu využito v sovětském zájmu, „jelikož se tak ztěžovala realizace angloamerických plánů na znovuvyzbrojení“ Západního Německa.⁴² Nemělo však být podporováno přímo, aby se nezdálo, že je řízeno z Moskvy.

Pieck, Ulbricht a Grotewohl se 30. července 1951 opět setkali s Čujkovem a Semjonovem, aby probrali další kroky. Vedoucí představitelé NDR nyní navrhovali rozšířit kampaň proti znovuvyzbrojení v Západním Německu. Doporučovali, aby Sovětský svaz předložil k projednání společně s plánem na podpis mírové smlouvy s Německem rovnou i návrh této smlouvy. Sedmadvacátého srpna se dalším postupem v německé otázce na základě této diskuse s východoněmeckým vedením zabývalo sovětské politbyro. Ministr zahraničí Andrej Vyšinskij byl pověřen, aby do tří dnů „zrevidoval předložený návrh na základě výměny názorů, tj. aby vypracoval návrhy odpovídající na otázky nadnesené soudruhy Pieckem, Grotewohlem a Ulbrichtem během konverzace se soudruhy Čujkovem a Iljičevem 30. července t. r.“. Pro navrženou rezoluci hlasovali Lavrentij Berija, Nikolaj Bulganin, Lev Kaganovič, Georgij Malenkov, Vjačeslav Molotov a Nikita Chruščov.⁴³ Než mohlo

politbyro návrhy projednat jako komise, obdržel je od Molotova Stalin, který pobýval v té době na dovolené na Kavkaze. Obvykle se Vyšinskij o všech věcech radil s Molotovem, než předložil dokumenty Stalinovi. Kromě toho, že tyto konzultace podstatně ulehčovaly Stalinovi práci, fungovaly také jako záruka, že se k němu nedostane žádný návrh, který by nebyl přijatelně formulován. Mezi kódovaný-

Vjačeslav Molotov (1890–1986), po Stalinovi hlavní autorita v sovětské zahraniční politice, jako mírotvorce. Propagandistický leták z roku 1952 ke „Stalinově nótě“ cituje jeho výrok: „Otázka znovuzřízení jednoty Německa a vytvoření celoněmecké vlády je nerozlučně spojena s otázkou, zda se sjednocené Německo stane mírumilovným, demokratickým státem anebo znovu státem militaristickým a agresivním.“

⁴² Tamtéž.

⁴³ RGASPI, f. 17, o. 3, d. 1090, l. 51, rezoluce politbyra ÚV VKS(b) č. 82 (resp. 259) z 27.8.1951; tamtéž, o. 163, d. 1595, l. 140; viz také LOTH, W.: Die Entstehung der „Stalin-Note“, s. 28–30 (viz pozn. 6).

mi telegramy zaslanými 4. září z Ústředního výboru KSSS „Stalinovi na jihu“⁴⁴ za účelem koordinace (*na golosovanije*) figurovaly „otázky Německa + Vyšinského zpráva ze 4. 9. [19]51 č. 440 VK zaznamenaná s přílohami“.⁴⁵ O čtyři dny později, 8. září 1951, mohla být německá otázka zařazena na jednání politbyra. Během této schůze byl konečně vytvořen „akční plán“ (v původním znění rezoluce *plan dějstvij a plan dalnějšich meroprijatij*) sovětské politické strategie vůči Německu pro následující měsíce.

Návrhy východoněmeckého vedení ohledně dalšího strategického postupu vůči Bonnu a západním mocnostem v německé otázce tedy Stalin v obecné rovině schválil. Jako další krok poté – v souladu s „akčním plánem“ a „plánem dalších opatření“ přijatých Moskvou za součinnosti Východního Berlína – Lidová sněmovna NDR 15. září 1951 vyzvala zástupce bonnského Spolkového sněmu, aby se oba parlamenty dohodly na ustavení německo-německého panelu. Kreml si přichystal i „nouzový východ“, aby měl jistotu, že k žádné německo-německé diskusi nedojde: pokud by bonnská vláda navzdory očekávání nabídku přijala, zástupci NDR by v komisi, jež měla být svolána, prosazovali „svobodnou aktivitu demokratických (tj. socialistických) stran a organizací v Západním Německu“, zákaz vstupu do „vojensko-politických bloků“ a zamezení „znovuvyzbrojení Německa“ jako pevně dané podmínky pro „vytvoření spojeného a mírumilovného Německa“. Sověti hodnotili politický systém Spolkové republiky jako nedemokratický, jelikož tento postoj legitimizoval údajně demokratické vedení v NDR a jelikož jim umožňoval ve východoněmeckém zřízení spatřovat jediný dlouhodobě legitimní sociální model pro celé Německo. Znovusjednocení Německa bylo z pohledu Sovětů představitelné pouze na tomto základě. Sovětské požadavky tak od počátku vylučovaly možnost dohody, a počítalo s tím dokonce i ministerstvo zahraničních věcí v Moskvě.⁴⁶ Hesly o znovusjednocení a neutralitě bylo nicméně možné oklamat německou veřejnost a obrátit ji proti západoněmeckým „válečným štváčcům“ stejně jako pozdržet, když už ne znemožnit, vojensko-politické sjednocení západní Evropy.

Další krok v rámci politické strategie vůči Německu učinilo sovětské politbyro 31. října, když o den dříve byly Stalinovi na Kavkaz zaslány „za účelem koordinace“ instrukce pro představitele Moskvy ve Východním Berlíně.⁴⁷ Vedoucí představitelé NDR dostali svolení kritizovat výhrady Bundestagu k „návrhu“ premiéra Grotewohla z 15. září. Prezident Německé demokratické republiky se měl

44 Takto byla označena spisová složka (viz *RGASPI*, f. 558, o. 11, d. 117).

45 *Tamtéž*, l. 34, přehled dokumentů zaslaných „Stalinovi na jihu“ 4.9.1951.

46 Více viz RUGGENTHALER Peter: Die Entstehungsgeschichte der Stalin-Note. In: TÝŽ (ed.): *Stalins großer Bluff*, s. 23–45, zde s. 37 (viz pozn. 3).

47 *RGASPI*, f. 558, o. 11, d. 117, l. 112, K instrukcím pro s[oudruhy] gen[erály] Čujkova, Semjonova a Puškina ohledně dalších opatření vlády NDR v souvislosti se svoláním celoněmecké konference, 30.10.1951; Zpráva s[oudruhů] Vyšinského a Grigorjana č. 809-VK z 29.10.1951. (Jelikož v anglické předloze této studie nebyly názvy ruských archivních dokumentů uváděny v původním ruském znění, ale v anglickém překladu, jsou zde převedeny do češtiny. – Pozn. redakce.)

obrátit přímo na prezidenta Spolkové republiky s návrhem svolat celoněmeckou konferenci, na níž by bylo prodiskutováno uspořádání voleb a urychlené uzavření mírové smlouvy. V Moskvě však ve skutečnosti na takové konferenci nikdo neměl zájem. Tyto návrhy byly pouze součástí sovětské strategie, jejímž cílem nebylo dosáhnout splnění uvedených požadavků. Sovětské politbyro proto muselo opět najít příslušnou pojistku proti eventuální západoněmecké vstřícnosti: „doporučilo“ Německé demokratické republiky, aby sama ustavila „německou komisi pro přípravu návrhu volebního zákona“. Touto cestou bylo zajištěno, že Bonn nikdy návrhy neakceptuje: „Zveřejnění tohoto návrhu a jeho předložení ke zvážení všemu obyvatelstvu může poskytnout vládě v Bonnu důvod odmítnout návrh NDR pod záminkou, že je ta či ona součást návrhu nepřijatelná.“⁴⁸

Jak je vidno, diskuse o celoněmeckých volbách zjevně nebyla v zájmu Kremlu. Třiatvacátého ledna 1952 sovětské politbyro dokonce odmítlo dovolit generálu Čujkovovi, aby se obrátil na vysoké komisaře ve věci svolání konference okupačních mocností k „otázce uspořádání všenněmeckých voleb“.⁴⁹ Všeněmecké volby Kreml nemohl riskovat, protože by nevyhnutelně vedly k odstavení Jednotné socialistické strany Německa od moci. Svobodné volby by nepochybně přinesly sjednocení Německa – nikoli však na socialistickém základě.

Kreml taktéž nebyl připraven zapojit se do jednání o Rakousku. V souladu s pravidelným harmonogramem rozesílali Američané v lednu 1952 pozvánky k dalším jednáním o rakouské Státní smlouvě, která měla zemi navrátit plnou suverenitu.⁵⁰ V typickém stylu propagandistického kolovrátku Stalin instruoval sovětského zástupce v Londýně, aby opakoval požadavky na denacifikaci a demilitarizaci Rakouska a obviňoval západní mocnosti z jednostranného jednání v otázce Terstu.⁵¹ Byl zde pak ještě druhý moment. V dalším kole jednání o Rakousku měla být sovětským představitelům předložena takzvaná krátká smlouva, připravovaná již dlouhou dobu.⁵² Tuto „krátkou smlouvu“ americké ministerstvo zahraničí

48 *Tamtéž*, f. 17, o. 162, d. 47, l. 8 a 91, rezoluce politbyra ÚV VKS(b) č. 84 (resp. 203) z 31.10.1951; *tamtéž*, o. 163, d. 1604, l. 40.

49 *Tamtéž*, f. 17, o. 162, d. 48, l. 14 a 67, rezoluce politbyra ÚV VKS (b) č. 85 (resp. 307) z 23.1.1952.

50 K této problematice viz zásadní publikace: STOURZH, Gerald: *Um Einheit und Freiheit: Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955*. (Studien zu Politik und Verwaltung, sv. 62.). Graz – Wien – Köln/R., Böhlau 2005, s. 83 (přepřelované a rozšířené vydání).

51 *Tamtéž*. K sovětským pokynům viz RUGGENTHALER, Peter: Warum Österreich nicht sowjetisiert wurde: Sowjetische Österreich-Politik 1945 bis 1953/1955. In: KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara – TSCHUBARJAN, Alexander (ed.): *Die Rote Armee in Österreich: Sowjetische Besatzung 1945–1955. Dokumente / Krasnaja Armija v Avstrii: Sovetskaja okkupacija 1945–1955. Dokumenty*. Graz – Wien – München, Oldenbourg 2005, s. 698 n.

52 Viz především BISCHOF, Günter: “Recapturing the Initiative” and “Negotiating from Strength”: The Hidden Agenda of the “Short Treaty Episode”. The Militarization of American Foreign Policy and the Un/making of the Austrian Treaty. In: SUPPAN, Arnold – STOURZH, Gerald – MUELLER, Wolfgang (ed.): *Der österreichische Staatsvertrag 1955: Internationale*

od počátku zamýšlelo jako propagandistický manévr. Paradoxně bylo jeho účelem vyzkoušet Stalinovu ochotu zapojit se do jednání o Německu. Podle návrhu měly mocnosti z Rakouska stáhnout vojska a mělo se začít znovu od nuly – jinými slovy, všechny Postupimské dohody o Rakousku měly být ignorovány. Na základě desetiletého bádání v archivech jedné ze zúčastněných stran dospěli někteří historici k závěru, že západní mocnosti by už od začátku sabotovaly jakékoli projevy ochoty Sovětů zapojit se do jednání o Rakousku a Německu. Objevila se dokonce tvrzení, že prostřednictvím neutralizace Rakouska mezi dvěma bloky mohl Sovětský svaz projevit svou dobrou vůli v německé otázce, avšak Západ by tomu zabránil vlastní nedostatečnou ochotou k jednání.⁵³

Nějakou dobu už také víme, co se dělo v moskevském zákulisí.⁵⁴ V říjnu 1949 čtyři velmoce mezi sebou vyřešily všechny sporné otázky týkající se rakouské Státní smlouvy. Krátce předtím, než bylo dosaženo dohody ve všech zbývajících méně důležitých otázkách, varoval Andrej Gromyko depeší Stalina, že stažení jednotek z východního Rakouska připraví Sovětský svaz o právo na další setrvávání sovětských vojsk v Maďarsku a Rumunsku (které bylo v mírových smlouvách s těmito zeměmi sjednáno pouze na dobu trvání okupace Rakouska). Ve zjevné ochotě západních velmocí uzavřít celou záležitost⁵⁵ a v plánovaném stažení spojeneckých vojsk z Rakouska Stalin vytušil snahu vyjít vstříc jugoslávskému vůdci Josipu Brozi Titovi. Naplněn hněvem přikázal sovětskému vyjednavaci, aby jednání o Státní smlouvě zdržoval a nedovolil její uzavření. Během „doby ledové“ na počátku studené války v letech 1950 a 1951 se žádné další zásadnější jednání o Rakousku nekonalo. Formálně dávali Sověti najevo ochotu k rozhovorům, přitom však doufali, že v jejich obsahu nedojde k žádnému pokroku, což znamenalo, že rakouská Státní smlouva nebude uzavřena.

Poté co americká strana rozeslala na počátku roku 1952 v souladu s pravidelným harmonogramem pozvánky k dalšímu kolu jednání, muselo se Rakouskem zabývat i sovětské ministerstvo zahraničí. Kreml bezpochyby viděl možnost využít jednání o Rakousku k řešení otázky Německa ve smyslu jeho neutrality, jak navrhovala „Stalinova nóta“. Na uzavření rakouské smlouvy však nadále neměl

Strategie, rechtliche Relevanz, nationale Identität / The Austrian State Treaty 1955: International Strategy, Legal Relevance, National Identity. (Archiv für österreichische Geschichte, sv. 140.) Wien, Böhlau 2005, s. 217–247; viz také GEHLER, Michael: Kurzvertrag für Österreich? Die westliche Staatsvertrags-Diplomatie und die Stalin-Noten von 1952. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 42, č. 2 (1994), s. 243–278.

53 Viz STEININGER, Rolf: *Austria, Germany, and the Cold War: From the Anschluss to the State Treaty 1938–1955.* New York – Oxford, Berghahn Books 2008, s. 100 a 108.

54 Viz RUGGENTHALER, P.: Warum Österreich nicht sowjetisiert wurde, s. 674–686. Klíčové dokumenty jsou přetištěny v téže publikaci jako uvedená studie: KARNER, S. – STELZLMARX, B. – TSCHUBARJAN, A. (ed.): *Die Rote Armee in Österreich* (viz pozn. 51).

55 Přes počáteční odpor armády dostal prezident Harry Truman 26.10.1949 svolení k tomu, aby uzavřel rakouskou Státní smlouvu (viz BISCHOF, Günter: *Austria in the First Cold War 1945–55.* London – New York, St. Martin's 1999, s. 10; STOURZH. G.: *Um Einheit und Freiheit*, s. 165 (viz pozn. 50).

zájem,⁵⁶ přestože podle předpokladů sovětského ministerstva zahraničí by další jednání se západními mocnostmi o Rakousku odstranilo z cesty všechny překážky. Sovětské vedení navíc vůbec nevědělo o „krátké smlouvě“!⁵⁷ Často se uvádí jako důvod jeho negativního postoje (a spekovali o tom dokonce již tehdejší diplomaté a pozorovatelé), že se o tomto diplomatickém manévru Západu náhle dozvěděl.⁵⁸ Ministerstvo státní bezpečnosti sice o něm skutečně mělo přesné informace, je však možné prokázat, že je nepředalo na vyšší místa.⁵⁹

Stručně řečeno, je absurdní tvrdit, že by byla v Moskvě promarněna šance znovusjednotit Německo, pokud by Sověti byli skutečně připraveni zapojit se do jednání o Rakousku.⁶⁰ Premisy sovětské politiky byly právě opačné. Z toho důvodu i eventuální propagandistické manévry Západu, jako byla „krátká smlouva“, nepředstavovaly pro sovětskou politiku rušivý element. Po předání „Stalinovy nóty“ měla však „krátká smlouva“ nabýt nového významu a dráždit vládce Kremlu.⁶¹

Vraťme se však k diskusím o politice vůči Německu a ke schvalování rozhodnutí v Kremlu. Začátkem roku 1952 dosud pokračovaly práce na návrhu mírové smlouvy na sovětském ministerstvu zahraničí pod záštitou Vjačeslava Molotova. Plánovaná strategie byla předmětem průběžné debaty. Na zasedání politbyra 30. ledna 1952 byla v plánovaném postupu vůči Německu nalezena chyba, Vyšinskij byl napomenut a vyzván k revizi návrhů. Novou strategii pak shrnul v dopise Stalinovi z 2. února. Nově upřesněný postup měl být „doporučen“ vedení NDR, s tím aby oslovilo čtyři velmoci „s žádostí o urychlené uzavření mírové smlouvy“. Východoněmečtí vedoucí představitelé nicméně museli předem dohodnout znění této žádosti s Moskvou. Sovětské vedení pak mělo tuto iniciativu přivítat a za sebe předložit návrh mírové smlouvy západním mocnostem.⁶² O šest dnů později byla tato strategie formálně schválena sovětským politbyrem a vedení Jednotné socialistické strany Německa obdrželo prostřednictvím Vladimira Semjonova a Vasilije Čujkova pokyn, aby přijalo další kroky.⁶³ Odpočítávání času před „velkým třeskem“ započalo.

56 Viz RUGGENTHALER, P.: Warum Österreich nicht sowjetisiert wurde, s. 698–701.

57 Více viz TÝŽ: A New Perspective from Moscow Archives (viz pozn. 34).

58 Indičí diplomaté informovali Brity, že sovětská delegace se neúčastnila setkání v Londýně, aby nedala Američanům příležitost prezentovat „krátkou smlouvu“ a aby tato smlouva vypadala jako „jednostranný akt západních mocností“ (viz BISCHOF, Günter: “Recapturing the Initiative” and “Negotiating from Strength”, s. 242 n. – viz pozn. 52). Jak bylo vysvětleno výše, sovětská motivace byla jiná. Informace indických diplomatů byly jen jejich vlastní interpretací sovětské politiky.

59 Viz RUGGENTHALER, P.: A New Perspective from Moscow Archives.

60 Viz STEININGER, R.: *Austria, Germany, and the Cold War*, s. 100 (viz pozn. 53).

61 Více viz RUGGENTHALER, Peter: Der österreichische „Kurzvertrag“ vom 13. März 1952 und die deutsche Frage. In: TÝŽ (ed.): *Stalins großer Bluff*, s. 115–132, zde s. 122–124 (viz pozn. 3).

62 RGASPI, f. 82, o. 2, d. 1170, l. 1 n., Vyšinského dopis Stalinovi z 2.2.1952.

63 *Tamtéž*, f. 17, o. 162, d. 48, l. 18 a 70–72, rezoluce politbyra ÚV VKS(b) č. 85 (resp. 425) z 8.2.1952; *tamtéž*, o. 163, d. 1612, l. 153; *tamtéž*, o. 166, d. 853. Molotov, Malenkov, Mikojan, Berija, Kaganovič a Chruščov hlasovali pro rezoluci. Jak bylo ukázáno výše, Stalin

Jednání politbyra 12. února, které se konalo ve Stalinově kanceláři v Kremlu, konečně schválilo⁶⁴ podobu žádosti východoněmeckého vedení čtyřem mocnostem o urychlené uzavření mírové smlouvy s Německem. Na základě předešlé dohody „zareagovala“ 21. února sovětská vláda „pozitivně“ na „mírovou iniciativu“ NDR. Již 3. nebo 6. března 1952 vycítil Andrej Gromyko, který jako náměstek ministra zahraničních věcí zastupoval Vyšinského za jeho několikatýdenní nepřítomnosti v únoru kvůli nemoci, že nadešel čas předložit západním mocnostem sovětskou „nabídku“ mírové smlouvy. Výzva východoněmeckého vedení a reakce sovětské vlády totiž vyvolaly v Německu patřičný ohlas. Gromyko proto Stalina upozorňoval, aby v nejbližší době očekával podepsání Základního zákona, který neznamenal nic jiného než separátní mírovou smlouvu mezi západními mocnostmi a Západním Německem. Pokud by podle něj „sovětská vláda předložila návrhy mírové smlouvy s Německem, situace tří mocností a vlády v Bonnu by se ještě zkomplikovala“.⁶⁵ Molotov tyto návrhy upravil v tom smyslu, že se počítá s tím, že „sjednocená celoněmecká vláda v Německu“ bude sestavena na „základě svobodných voleb“.⁶⁶ Pro západní mocnosti by totiž bylo obtížnější nereagovat na takovouto nabídku, když právě požadavek svobodných voleb v celém Německu byl pro ně klíčový (a nakonec se také stal rozhodujícím důvodem pro odmítnutí sovětské „nabídky“). Stalin souhlasil. Osmého března schválilo politbyro znění nóty a návrhů mírové smlouvy. Ve stejný den předal Gromyko návrh rezoluce politbyra Alexandru Poskrebyševovi, Stalinovu osobnímu tajemníkovi.⁶⁷ V pondělí 10. března 1952 byl sovětský „návrh“ mírové smlouvy s Německem předán nótou diplomatickým zástupcům západních mocností v Moskvě.

Cíle a strategie sovětské politiky vůči Německu v letech 1951 a 1952

Stručně řečeno, s první iniciativou, z níž později vykristalizovala „Stalinova nóta“, přišel generální tajemník Jednotné socialistické strany Německa Walter

nepřevzal až teď „operativní řízení projektu ... osobně do svých rukou“, jak uvádí Wilfried Loth (LOTH, W.: *Die Entstehung der „Stalin-Note“*, s. 51 – viz pozn. 6).

64 Podle Stalinovy knihy návštěv se členové politbyra sešli 12. února ve 22 hodin ve Stalinově kanceláři. Jednání se navíc zúčastnili i šéf MGB Ignatěv a jeho zástupce Rjumin, který rozpoutal svým očerněním Abakumova v polovině roku 1951 aféru s takzvaným spiknutím lékařů. (Viz KOROTKOV, A. V. – ČERNĚV, A. D. – ČERNOBAJEV, A. A.: *Na přijíme u Stalina: Tětradi (žurnaly) zapisej lic, přiňatych I. V. Stalinym (1924–1953gg.)*. Moskva, Novyj Chronograf 2010, s. 545; MONTEFIORE, S. S.: *Am Hof des roten Zaren*, s. 698 (viz pozn. 4).

65 RGASPI, f. 82, o. 2, d. 1170, l. 48–52 a 69–95, Gromykovy dopisy Molotovovi s příloženými návrhy zpráv Stalinovi z 3. a 6. března 1952. Gromyko věřil, že ideální chvíle přišla až na konci ledna. (Více viz WETTIG, G.: *Die Deutschland-Note vom 10. März 1952 auf der Basis diplomatischer Akten des russischen Außenministeriums: Die Hypothese des Wiedervereinigungsangebots*. In: *Deutschland Archiv*, roč. 26, č. 7 (1993), s. 786–805.)

66 *Tamtéž*.

67 RGASPI, f. 17, o. 3, d. 1093, l. 11 a 53–56, rezoluce politbyra ÚV VKS(b) č. 86 (resp. 47) z 8.3.1952; *tamtéž*, o. 163, d. 1614, l. 102–110.

Ulbricht. V únoru 1951 navrhl, aby Sovětský svaz předložil návrh na neutralizaci Německa. Byl přitom přesvědčen, že Washington nezmění svůj názor na výhodnost „znovuvyzbrojení“ Západního Německa. Memorandum z února 1951 obsahovalo konkrétní cíle, jichž sovětské ministerstvo zahraničí a východoněmecké vedení hodlalo dosáhnout změnou politiky vůči Německu, což schválil a podpořil Stalin. Neexistuje žádný utajovaný sovětský dokument, v němž by se rozebíraly možnosti, jak zabránit znovuvyzbrojení Západního Německa, nemluvě pak o výhodách a nevýhodách Německa neutrálního. Neexistuje jediné prohlášení, jež by vyjadřovalo naději, že boj proti znovuvyzbrojení Spolkové republiky může otevřít cestu ke sjednocení, neutrálnímu Německu. Východoněmeckému vedení se nepodařilo zmobilizovat své stoupence na Západě proti znovuvyzbrojení Spolkové republiky a její vojenské integraci do západního bloku včasným využitím svých vazalů z Komunistické strany Německa (*Kommunistische Partei Deutschlands* – KPD). Ulbrichtovy kroky vzbuzují dojem, že se částečně snažil přenést zodpovědnost za selhání SED na Sovětský svaz. Z jeho úhlu pohledu byla „Stalinova nota“ zároveň rafinovaným tahem na šachovnici směřujícím k upevnění vlastní moci. Podnětem, aby Sovětský svaz předložil návrh na neutralizaci Německa, vkládal na Stalina přímou spoluzodpovědnost za bezmocnou Komunistickou stranu Německa, neschopnou udržet tempo v soupeření Západu a Východu. Strategie, kterou uplatňoval vůči Německu Sovětský svaz, korespondovala ovšem nejen s Ulbrichtovými záměry, ale byla do značné míry v zájmu obou stran. Koncepce německé politiky Kremlu a jeho východoněmecké filiálky – alespoň v osobě Waltera Ulbrichta, který byl v tomto ohledu směrodatný – se shodovaly. Jejich cílem bylo upevnění komunistické moci alespoň v jedné části Německa. Cokoli nadto bylo v letech 1951 a 1952 již iluzorní. Celoněmecky orientovaná politika přestala být pro Ulbrichta realistická nejpozději na začátku roku 1951;⁶⁸ byl přesvědčen, že Američané prosadí vyzbrojení Spolkové republiky. V době, kdy generální tajemníci komunistických stran v sovětských satelitech končili ve vězení, nebo dokonce na šibenici, se Ulbricht díky své loajální aktivitě jevil Stalinovi jako vzorný žák,⁶⁹ a tedy jako záruka realizace sovětské politiky v Německu. Všechny intriky proti Ulbrichtovi,⁷⁰ které by byl Stalin mohl zinscenovat podle zásady, že nikdo by se neměl cítit bezpečně, vyšuměly. V tomto období dosáhl Ulbricht svého mocenského vrcholu.

68 Narozdíl např. od skupiny „Herrnstadt-Zaisser“ (viz MÜLLER-ENBERGS, Helmut: *Der Fall Rudolf Herrnstadt: Tauwetterpolitik vor dem 17. Juni*. Berlin, LinksDruck 1991, s. 146).

69 Na podzim 1952, tedy před koncem „souboje not“, Stalin údajně vychvaloval Ulbrichta Semjonovovi jakožto věrného a důsledného komunistu: „Je to pravý přítel Sovětského svazu. O tom není žádných pochyb a my nemáme žádný důvod mu nedůvěřovat.“ (Citováno v publikaci: SEMJONOW, Vladimir S.: *Von Stalin bis Gorbatschow: Ein halbes Jahrhundert in diplomatischer Mission 1939–1991*. Berlin, Nicolai 1995, s. 279.)

70 V tomto ohledu je výmluvná Mählerova studie mocenského boje v politbyru SED v letech 1951 a 1952 (viz MÄHLERT, Ulrich: *Der „Fall Lohagen“ und der Machtkampf im SED-Politbüro zur Jahreswende 1951–52*. In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung 2008*. Berlin, Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur 2008, s. 131–145).

Na druhé straně by bylo chybou přikládat Ulbrichtově roli přílišnou váhu a spekulace o jeho případném vlivu na Stalinova rozhodnutí nás nikam neposunou. „Stalinova nota“ byla zformulována v Moskvě a také německý „akční plán“ byl projednán sovětským politbyrem za Stalinova předsednictví. Nápady a náměty z Východního Berlína byly vítány a často i využity, nicméně ne vždy.⁷¹ Příprava každého opatření vyžadovala Stalinův souhlas v politbyru, od prvního zrodu myšlenky po představení „Stalinovy noty“ 10. března 1952. Ulbrichtovo chování odpovídalo Stalinovým představám o jednom z jeho příkladných žáků. Oba zamýšleli „Stalinovu notu“ jako diverzní akci s cílem vytvořit potřebné podmínky pro „budování socialismu“ v NDR a pro nezvratné začlenění země do sovětské sféry vlivu.

Východoněmecké vedení bylo tudíž do projektu „Stalinovy noty“ úzce zapojeno. To ovšem neznamená, že by hrálo nějakou roli přímo při její formulaci či konkrétně při formulování návrhů německé mírové smlouvy. Základní východí myšlenka, jak Východním Němcům rozhodně nezůstalo utajeno, byla však jejich vkladem. A tento vklad v žádném případě neměl vést k tomu, že by východoněmecké vedení přišlo o moc.

Konkrétní podmínky návrhu mírové smlouvy, připojené ke „Stalinově notě“, ve Východním Berlíně nikoho nepřekvapily.⁷² Nejvyšší východoněmečtí představitelé, kteří byli důkladně obeznámeni se sovětským způsobem vyjadřování, samozřejmě dobře věděli, že přídomky „demokratický“ a „mírumilovný“, jež teoreticky charakterizovaly sjednocené Německo, vylučovaly vznik demokratického zřízení v tom smyslu, jak je chápal Západ. Od vypuknutí studené války v roce 1947 sloužily ve Stalinově slovníku jako souhlasná pečeť vyhrazená pro ty síly, které následovaly jeho vize v zahraniční i domácí politice. Často byly užívány v souvislosti s Německou demokratickou republikou, nikdy ale v případě Spolkové republiky.

71 V polovině ledna 1952 navrhlo vedení SED úpravu „akčního plánu“: proč nepovolit Lidové sněmovně NDR, aby spíše ona než vláda SSSR přišla s vlastním návrhem mírové smlouvy? Andrej Gromyko to odmítl z několika důvodů: bylo by to porušením rezoluce Ústředního výboru VKS(b), „která byla koordinována s vedením NDR a schválena v září 1951“, jak řekl Gromyko Stalinovi, a také by to znamenalo dovolit „poraženému státu, aby si sám pro sebe připravil návrh mírové smlouvy“. (Viz RUGGENTHALER, P.: Die Entstehungsgeschichte der Stalin-Note. In: TÝŽ: (ed.): *Stalins großer Bluff*, s. 38 n. – viz pozn. 46).

72 Vedení SED bylo nanejvýše „překvapeno“ konkrétním načasováním předání „Stalinovy noty“, nikoli však samotným předáním a již vůbec ne jejím hlavním sdělením – „nabídkou neutrality“. Východní Berlín byl totiž velmi úzce zapojen do strategického plánování německé politiky Kremlu (jak jasně plyne z dokumentů, které jsem publikoval), ačkoli se samozřejmě nepodílel na formulaci návrhu mírové smlouvy přiložené ke „Stalinově notě“. Někteří historici soudí – pouze na základě not Wilhelma Piecka, které obsahují shrnutí nejdůležitějších bodů z návrhu mírové smlouvy z 10. března – že vedení SED bylo překvapeno. Tento názor je pak v německé historiografii přejímán bez další reflexe. Je tomu tak např. v nedávno publikovaném životopise Otto Grotewohla, který jinak pracuje s nesmírně bohatou informační základnou (HOFFMANN, Dierk: *Otto Grotewohl (1894–1964): Eine politische Biographie*. (Veröffentlichungen zur SBZ-/DDR-Forschung im Institut für Zeitgeschichte, Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte, sv. 74.) München, Oldenbourg 2009, s. 586 n.).

Dokumenty ze sovětského politbyra, z ministerstva zahraničních věcí a z Molotovových archivních fondů jasně prokazují, že premisou sovětské strategie vůči Německu v letech 1951 a 1952 bylo utajit rychlé včleňování NDR do východního bloku. „Stalinova nóta“ byla propagandistickou clonou, která měla zakrýt skutečné sovětské cíle, respektive prezentovat okolnímu světu izolaci NDR jako odpověď na integraci SRN do západních struktur a jako reakci na politiku Západu, především Spojených států. Dokumenty k přípravě cesty východoněmeckého vedení do Moskvy na počátku dubna 1952⁷³ – které zde není možné podrobněji analyzovat – jasně ukazují, že Kreml v politice vůči Německu nehledal novou strategii, když seznal, že západní mocnosti nejeví ochotu zapojit se do diskusí o Německu. O dalším směřování Východního Německa rozhodl, aniž by alespoň vyčkal jejich oficiální odpovědi, a začal řešit „konkrétní otázky dalšího vývoje NDR“, ⁷⁴ jako bylo vytvoření národní armády a ještě předtím uzavření hranice se Spolkovou republikou. Teze, že se Stalin rozhodl vybudovat ve Východním Německu socialismus teprve po odmítnutí jeho údajné nabídky neutrality pro celé Německo, která je dosud zastávána v odborné literatuře, není tedy již obhájitelná. Projekt „Stalinovy nóty“ byl švindlem a rafinovanou propagandistickou diverzní taktikou, určenou k upevnění obrazu „mírumilovného Sovětského svazu“, a to zejména v jeho vlastním táboře.

Z pohledu Moskvy bylo zřejmé, že manévr se „Stalinovou nótou“ přináší Kremlu také jisté nebezpečí. Podle údajných pamětí Vladimíra Semjonova, které byly veřejnosti zprostředkovány pouze sovětským diplomatem Julijem Kvizinským, považovalo „mnoho členů politbyra ... takovou iniciativu ze strany Sovětského svazu za příliš riskantní. (...) Stalin dal

Ministr zahraničí a před válkou obávaný nejvyšší prokurátor SSSR Andrej Vyšinskij (1883–1954) byl intenzivně zapojen do příprav „Stalinovy nóty“

73 Více viz RUGGENTHALER, Peter: Zur sowjetischen Deutschlandpolitik nach der Stalin-Note. In: TÝŽ (ed.): *Stalins großer Bluff*, s. 151–169, zde s. 153–158 (viz pozn. 3).

74 Podle recenze knihy *Stalins großer Bluff* v elektronickém časopise *Sehepunkte* z pera Joche-na Laufera, který mou tezi pokládá za prokázanou: *Sehepunkte: Rezensionenjournal für die Geschichtswissenschaften*, roč. 9, č. 9 (2009) (www.sehepunkte.de/2009/09/15559.html).

nakonec experimentu své pozhennání, ale varoval, že v případě selhání požene jeho strůjce k zodpovědnosti.⁷⁵ Na základě archivních fondů sovětského politbyra ze Stalinovy éry není možné určit, na které schůzi politbyra se měla tato diskuse odehrát.⁷⁶ Nově zpřístupněné fondy z Archivu Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu ze šedesátých let nicméně potvrzují jisté obavy uvnitř sovětského vedení v letech 1951 a 1952. Na schůzi předsednictva Ústředního výboru KSSS v únoru 1960 vzpomínal Nikita Chruščov: „Kdysi přišel Molotov a řekl – pojďme hlasovat o otázce znovusjednocení Německa. Tehdy jsme mu řekli, že to je nemožné. On odpověděl – máte pravdu, ale musíme to udělat z taktických důvodů. Řekli jsme mu, že takovéhle věci se nemohou dělat z taktických důvodů. Je to vážný návrh. Je to poctivě míněný návrh. No, a tak jsme se dohodli.“⁷⁷

Na vrcholu své moci v roce 1960 se Chruščov snažil prezentovat Sovětský svaz světu především jako bojovníka za světový mír. Jeho citovaná slova zdůraznila skutečnost, že sjednocení Německa v roce 1952 nebylo v žádném případě v zájmu Moskvy, a kromě toho dávala jasně najevo, že motorem při předložení nabídky neutrality celého Německa byl Molotov, i když to dělal jen „z taktických důvodů“.

Závěrem

I když Stalin strávil během posledních let svého života v Moskvě jen málo času, jako například od 11. srpna do 21. prosince 1951, neznamenal to ještě, že by ostatní členové politbyra, kteří zůstali v hlavním městě, jednali samostatně. Stalin držel otežke moci pevně v rukou, jeho vlivní spolupracovníci navštěvovali Stalinovo prázdninové sídlo na jihu podle jeho rozhodnutí. I přes zhoršující se zdraví si uchovával bystrý úsudek. Doposud zpřístupněné rejstříky telegramů, jež byly zasílány „na jih“ k jeho „odsouhlasení“, vydávají jednoznačné svědectví o tom, že Stalin měl poslední slovo. Politbyrem neprošla žádná rezoluce bez jeho souhlasu, natož pak proti jeho vůli. Pro formální přijetí rozhodnutí nebyla Stalinova přítomnost nezbytná.⁷⁸ Tyto rejstříky navíc dokazují, že ve zkoumaném období Stalin vyžadoval zasílání zejména všech zpráv o zahraniční politice (v letech 1951

75 SEMJONOW, V. S.: *Von Stalin bis Gorbatschow*, s. 392, doslov Julije Kvizinského (viz pozn. 70).

76 Wilfried Loth předpokládá, že rozhodující zasedání politbyra se muselo odehrát na konci srpna, protože Semjonov byl v tu dobu v Moskvě (viz LOTH, W.: *Die Sowjetunion und die deutsche Frage*, s. 115 – viz pozn. 6).

77 RGANI, f. 3, o. 12, d. 999, l. 1–30, zde l. 29, Zápisy ze zasedání předsednictva Ústředního výboru KSSS, 1.2.1960.

78 Svědčí o tom Leonidem Gibianským pečlivě dohledané rozhodnutí o založení Rady vzájemné hospodářské pomoci v roce 1949. Stalin totiž trávil i tento rok převážně na dovolené na jihu, a přesto uplatňoval svou moc neomezeně. (Viz GIBIANSKIJ, Leonid: *Die Gründung des Rates für gegenseitige Wirtschaftshilfe*. In: IBER, Walter M. – RUGGENTHALER Peter (ed.): *Stalins Wirtschaftspolitik an der sowjetischen Peripherie: Ein Überblick auf der Basis sowjetischer und osteuropäischer Quellen*. Innsbruck – Wien – Bozen, Studienverlag 2011, s. 21–44, v tisku.)

a 1952 přirozeně hlavně o Německu, Koreji a Číně) a že využíval mnoha informačních kanálů.

Kromě Molotova – Stalinovy pravé ruky v zahraniční politice – členové sovětského politbyra nehráli žádnou roli v rozhodovacím procesu, když došlo na politiku vůči Německu. Všichni byli informováni o situaci, přispívali však maximálně verbálními návrhy v rámci výměn názorů na zasedáních politbyra. Nedávno zveřejněné dokumenty rovněž ukazují, že Vjačeslav Molotov bezpochyby působil až do října 1952 jako klíčový aktér mezi Stalinem a ministerstvem zahraničí. Zpravodajské služby musely Molotovovi pravidelně podávat hlášení a všechny důležité dokumenty k zahraniční politice se dostávaly na jeho stůl.

V posledních letech svého života si dělal Stalin v dokumentech podstatně méně rukopisných poznámek než dříve. Narodil od dvacátých a třicátých let probíhala výměna informací velmi často po telefonu. Nicméně vyvozovat z této absence Stalinových vsuvek v dokumentech závěr, že Molotov či další členové vedení byli hnací silou sovětské politiky, nebo že se ji dokonce pokoušeli provádět proti Stalinově vůli, by znamenalo mylně chápat rozhodovací procesy v Kremlu. Navíc by to odporovalo všem dosavadním seriózním výsledkům historických výzkumů, jež byly dosaženy na základě zpracování dosud přístupných pramenů z prostředí sovětských vedoucích kruhů.

„Stalinova nota“ byla od počátku propagandistickým manévrem, měla ale také konkrétní cíle: „boj proti znovuvyzbrojení“ Západního Německa a popuzování německé veřejnosti proti Adenauerově vládě se táhnou jako nit interními dokumenty sovětského vedení. Tyto dokumenty jasně ukazují, že propagandistická strategie v politice Kremlu vůči Německu byla spojena s dalšími konkrétními záměry, zejména s budováním socialismu v Německé demokratické republice a jejím postupným začleňováním do východního bloku. Údajná nabídka neutrality Německa měla ve světě vzbudit dojem, že se jedná o protiopatření vynucená západní integrací Spolkové republiky. V letech 1951 a 1952 byl tento faktor v sovětské politice neměnný a nezávisel na reakci západních mocností na „Stalinovu notu“. Díky úspěchům sovětských tajných služeb byl Kreml v té době navíc dostatečně informován o každém kroku západních spojenců. V dostupných sovětských dokumentech nejsou žádné náznaky, že by Moskva chtěla Západ přesvědčit o údajných výhodách neutrálního Německa.

Walter Ulbricht byl podle těchto zdrojů první, kdo přišel s myšlenkou, že by sám Sovětský svaz mohl navrhnout řešení německé otázky cestou neutrality celého Německa. Jedním z výsledků „souboje not“ bylo právě také upevnění jeho moci. Východní Berlín pochopitelně nebyl rovnocenným partnerem Moskvy. Z Ulbrichtova hlediska byl jeho návrh, aby Moskva předložila nabídku německé neutrality, pokusem přimět ji, aby na sebe vzala díl zodpovědnosti za politické neúspěchy komunistů v Západním Německu, které samozřejmě spadaly na Ulbrichtův vrub.

Tři dny po předložení „Stalinovy noty“ západní mocnosti navrhly, aby Moskva zahájila zcela nové rozhovory o Rakousku. Tento návrh byl pro Sověty překvapením (ministerstvo státní bezpečnosti v tomto případě selhalo). Moskva se pak k Rakousku až do léta 1952 nijak nevyjadřovala. Ministr zahraničí Andrej Vyšin-

skij radil Stalinovi, aby na tuto otázku nereagoval a neoslaboval tak soustředění na německou otázku. Zní to snad překvapivě, nicméně nebyla to Stalinova smrt, co usnadnilo cestu k neutralitě Rakouska. Dopomohlo k ní spíše upevněné rozdělení Německa, které bylo základním kamenem pro řešení rakouské otázky.

Pro Kreml a také pro Východní Berlín sloužil osud „Stalinovy nóty“ jako argument, díky němuž bylo možné po celou dobu studené války až do roku 1989 neustále odmítat odpovědnost za definitivní rozdělení Německa. „Souboj nót“ rozhodně nebyl pokusem prolomit patovou situaci studené války, ale spíše zásadním krokem ke stabilizaci komunistického systému v Německé demokratické republice a východního bloku.

Z angličtiny přeložil Jan Bečka